

УДК 140.8-028.78(=161.2)

Л.Л. Процик

ТРАДИЦІЙНИЙ СВІТОГЛЯД УКРАЇНЦІВ ЯК МЕХАНІЗМ ПІЗНАННЯ СВІТУ

Культура завжди є прагненням людини до ідеального, вічного, небуденного, тому природною є участь релігійних уявлень у пізнавальному процесі навколишнього середовища. Традиційний світогляд дає універсальний сенс духовності людини, надає людським прагненням абсолютного масштабу, жаданого і ніколи не досяжного ідеалу, здійснює вибірково передачу культурної спадщини.

Переплітаючись із національною культурою, релігійні вірування увібрали в себе найкращі гуманістичні цінності минулого та сучасного. У культурі вони є стимулом, двигуном, посередником між спадщиною минулого та майбутнього.

Ні традиційна наука, що в силу своїх особливостей потребує освоєння спеціальних методик і технологій, ні традиційна релігія й ідеологія, розколоти внутрішніми суперечностями, не в змозі запропонувати щодо цієї ситуації ефективні засоби вирішення. Вихід з кризи людство інтуїтивно шукало і шукає у сфері релігійних вірувань, прикрашаючи жорстокий реальний світ уявним і бажаним.

Кінець XIX – початок XX ст. особливо позначилися інтересом українських вчених (Т. Рильського, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, П. Житецького та ін.) до проблем впливу традиційного світогляду на внутрішній світ людини. Ґрунтуючись на їхньому доробкові, сучасні вчені дійшли висновку, що народні світоглядні уявлення – складні переплетіння архаїчних, переважно язичницьких, християнських та інших уявлень, в основі яких лежать віра у чудодійність та величезний спадкоємний пізнавальний досвід людей [4].

Г. Булашев у праці «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах і віруваннях» (1908 р.) сконструював систему української космогонії, міфології, легенд та переказів про світо творення, рослинний і тваринний світ, народної астрології. Він розкриває специфіку українського світобачення, уявлень наших предків про походження і розвиток людини, атмосферні явища, землю тощо [1].

Т. Галицька у дослідженні образу світу українського етносу зазначає, що традиційний зріз українського населення майже повсякчас був селянським, хліборобським, і зовсім не дивно, що земля асоціювалася з життям. На світоглядно-ментальному рівні цей феномен прив'язаності до рідної землі виявився у так званому пантеїзмі – баченні людиною її життєвої сили у постійному зв'язку з матір'ю-Землею [2].

Передхристиянській міфології наших предків присвячені також ґрунтовні дослідження І. Срезневського, М. Костомарова, М. Драгоманова, В. Гнатюка, В. Шухевича, Є. Анічкова, Д. Антоновича, Х. Вовка, А. Пономарьова та ін. Проте цілісної концепції впливу традиційного світогляду на пізнання українською людиною світу донині не існує. Більше того, Д. Антонович констатує, що «кожна точка зору, кожне твердження щодо старої дохристиянської релігії українського народу викликає у найповажніших дослідників діаметрально протилежні погляди» [6; 44]. Зокрема, деякі дослідники (Є. Анічков, Б. Рибаків, Д. Антонович, М. Еліаде) взагалі ставлять під сумнів наявність досконалого давньоруського пантеону богів.

Осмислення людиною своїх життєвих проблем, самої себе виступає у ролі форми її релігійного досвіду. Справжній релігійний досвід полягає не у формальному дотриманні обрядових приписів і визначених регламентацій способу життя, а, як це слушно зауважує Е. Фромм, у «відновленні людиною божественного образу своєї особистості». Релігійні уявлення все більше починають відігравати у житті людини роль символів, знаків, ціннісних орієнтирів і морального еталону поведінки у ставленні до собі подібних та життєдіяльності [7].

Теоретики різних шкіл прагнули з'ясувати процес виникнення релігійних уявлень про світ на основі здобутків певної сфери наукового знання, використання в аналізі релігійного феномену порівняльного, історичного, лінгвістичного та інших методів пізнання. Так, представники міфологічної школи (М. Мюллер, О. Афанасьєв, О. Потебня та ін.) виводили релігійні вірування із прагнення людини з'ясувати природу небесних явищ, уособлення й обоготворення їх. Анімістична школа (Е. Тейлор, Г. Спенсер та ін.) появу релігії виводить із прагнення людини розкрити особливість таких своїх станів як сон, непритомність, галюцинація і, нарешті, смерть. Прамонотеїстична теорія (Е. Ленг, В. Шмідт та ін.) обстоювали давність віри у Бога-Творця та вторинний щодо неї характер політеїстичних уявлень, що з'явилися пізніше з метою пояснення природних стихій, загадок доквілля. Ідея первинності єдинобожжя фактично знімає питання про еволюцію релігійного феномену, обмежує його виключно іманентними зв'язками й не має історико-культурного вираження.

Важливе значення для етнопсихології має вивчення «ментального інструментарію» етнокультури – мови, обрядів, звичаїв, вірувань, магії, міфів, мистецтва, моралі тощо. А. Гуревич підкреслював значення такого фактора, як простір етнокультури [3]. Аналіз міфології, фольклору, художніх текстів, витворів мистецтва, моральних і релігійних норм, традицій, обрядів, уявлень, архетипів і установок колективного несвідомого дає змогу вивчити ціннісно-сміслові утворення етносуб'єктів, – саме вони є визначальними у структурі етнічної ментальності.

Роль звичаїв, традицій і обрядів пов'язана саме з тими етапами розвитку людського суспільства, коли обряди почали здобувати магичне забарвлення, що поклало початок формуванню культових елементів, а потім і релігійної обрядовості. З переходом до землеробства обрядові ігри і уявлення піднімаються на більш високий ступінь. Вони не втрачають загального видимого зв'язку з працею, але їхні функції змінюються.

У своєму прагненні пізнавати природу і впливати на неї давня людина антропоморфізує, уособлює явища дійсності. І це негайно знаходить висвітлення в обрядових іграх та уявленнях. У них, з одного боку, беруть участь люди, з іншого боку – уособлені явища природи.

Запровадження християнства на Русі мало, безумовно, позитивні наслідки: зміцнення Київської Русі як держави, гуманізація людських стосунків на високих засадах християнської моралі тощо. Розвивається будівництво монументальних споруд, церковний та світський живопис. Церкви та монастирі стали головними осередками громадського і освітнього життя. Тут засновувалися і діяли школи, переписувалися й зберігалися книги, творилися літописи. Теоретична думка Київської Русі не зводилася лише до релігійної проблематики, а й займалася також дослідженням політичних і соціальних проблем, що стояли перед Києво-Руською державою.

Філософська думка цього періоду була спрямована на пізнання Божественної істини, яка є таємницею людського буття. Істина через свій Божественний (надприродний) характер не може адекватно сприйматися на чуттєво-природному «речовому» рівні. Адже за таких умов її явлення можливе лише як знак, що потребує додаткового витлумачення, розшифрування. Навіть не будучи відображенням істини, знак несе у собі екзистенціальну енергію, яка і є рушійною силою прориву від буденного до Божественного. Ця енергія спрямована на шлях вірного тлумачення знаку, сприяє визначенню способу руху від знаку до істини. Головним предметом філософствування при цьому виступає людське «Я». К. Туровський вважав, що саме для людини Бог землю і небо створив, заради неї сонце світить. Людське «Я» не протиставляється Всесвітові, й останній не втрачає своєї природності [5; 36].

З подальшою еволюцією релігії у свідомості людей зростає віра в реальне існування надприродного й доцільність її використання з метою досягнення заповітних бажань. Для цього зверталися по допомогу до різних богів. Фантастичне й поза віросповідне знайшло відображення у казках та легендах як компонентах світської сфери культури. Самобутність релігійної системи нашого народу та її вплив на людину значною мірою зумовлювалася

характером та способом виробничої діяльності, особливостями побутового життя. Формувався власний стиль життя та мислення, вироблялися самобутні орієнтації на освоєння навколишнього світу, природи, що у подальшому сприяло зародженню національної культури. Значну роль у процесі культурного розвитку відігравала потреба в консолідації людини та природи, сприйняття себе як невід'ємної складової природного та соціального космосу.

В українській культурній традиції тлумачення людського і надлюдського набуває найвищого релігійного значення, завдяки якому софійність світу сприймається в якості двійника софійності природи. Внутрішня рівновага, за К.-Г. Юнгом, обумовлюється існуванням стійкої релігійної культурної традиції, в якій життя колективного несвідомого відображається в догматичних архетипічних уявленнях, символіці та ритуалах. [8; 44-45].

Звернені до вічності, релігійні вірування легітимуються у всіх трьох часових координатах – минулому, теперішньому та майбутньому. Це пояснюється тим, що всі чуттєві дані не лише реєструються свідомістю, а, будучи сприйнятими, інтегруються у духовну перспективу смислу та значення. Саме через образ, знак функціонує релігія в якості феномена віри суспільної свідомості, і духовної сили, що матеріалізується у духовну практику. З нею пов'язані провідні ідеї гармонізації суспільних стосунків (незалежність, автентичність, єдність і братерство), що сприяють формуванню мови та психічних стереотипів, що фіксуються у розгалуженнях церемоніалів та символів; до цієї ж сфери відносимо усталені звичаї, манери поведінки, стилі і способи дій тощо, властивих усім членам певної історичної спільноти.

Оскільки традиційний світогляд тісно пов'язаний з регламентацією (включно з табуїтивною) повсякденної життєдіяльності людини, він досить ефективно міг виконувати функцію збереження давньоукраїнської людності. Зауважимо, що значною мірою саме цінності такого світогляду виступають основою і засобом збереження етнічної визначеності значної кількості (насамперед сільської) членів українського суспільства. Подібну ж функцію, хоча й дещо іншими засобами, тривалий час (до кінця XVI – кінця XVII ст.) виконувало і християнство. Введене великим князем Володимиром Святославовичем у 988 р. як державна релігія, християнство постало обов'язково прийнятним елементом буття всього суспільства і кожного з її членів.

Видатний український філософ Г. Сковорода (1722-1794 рр.), вихованець Києво-Могилянської академії, філософ, поет і мандрівник, посідає особливе місце в історії української філософії. У центрі уваги філософії «мандрівного філософа» – релігійні і моральні проблеми. Свою філософію він розумів, як вміння жити в Богові, гармонії з природою, у мирі з людьми і власною совістю. За символами Біблії, за «видимою натурою» її тексту потрібно впізнати і розгадати живий дух, невидимий сенс божественного одкровення.

Найрельєфніша риса культурного процесу – соціальна активність – знайшла своє відображення у світоглядних пошуках українських філософів, й передусім у царині філософської антропології та екзистенційних розмислів, примножуючи творчу традицію й таких діячів вітчизняної культури, як М. Коцюбинський та Леся Українка. Зазначене пізніше наклало відбиток й на явище художньо-мистецького життя в Україні. Отже, традиційний світогляд українців – форма осмислення людиною фундаментальних проблем свого існування, і особливістю цього світогляду є те, що він виступає як засіб позалогічного освоєння людиною причетності до навколишнього світу.

У дохристиянські часи система традиційних духовно-практичних уявлень виступала стрижнем організації суспільного життя, засобом збереження архетипових моделей мислення, поведінки і діяльності. Завдяки цьому члени традиційного суспільства відтворювали певну аксіологічну парадигму, ризикуючи у протилежному випадку повністю втратити власну ідентичність.

Моральні настанови та імперативи кожної суспільно-економічної формації виробляли специфічні уявлення про характер і взірці позитивних або негативних моделей поведінки, морального виховання громадськими інституціями.

Список використаної літератури

1. *Булашев Г.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах і віруваннях / Г. Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 414 с.
2. *Галицька Т. М.* Образ світу українського етносу в контексті соціокультурних цінностей : автореф. дис... канд. філос. наук : спец. 26.00.01 – «Теорія й історія культури» / Т. М. Галицька ; Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. – К., 2011. – 16 с.
3. *Гуревич А. Я.* Проблемы средневековой народной культуры / А. Гуревич // Избр. тр. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2007. – 542 с.
4. *Дохристиянські вірування; Прийняття християнства* / за ред. Б. Лобовика // Історія релігії в Україні : у 10 т. / редкол.: А. Колодний (гол.) та ін. – К. : Укр. центр духовної культури, 1996. – Т. 1. – 384 с.
5. *Лларіон (митрополит).* Дохристиянські вірування українського народу / митрополит Лларіон. – К. : Оберіг, 1992. – 288 с.
6. *Українська культура* / Лекції за ред. Д. Антоновича. – К. : Либідь, 1993. – 587 с.
7. *Фромм Э.* Психоанализ и религия; Искусство любить; Иметь или Быть? : пер. с англ. / Э. Фромм. – К. : Ника-Центр, 1998. – 400 с.
8. *Юнг К.* Дух и жизнь / К. Юнг. – М. : Практика, 1996. – 560 с.

Резюме

Розглядається вплив традиційного світогляду української людини, до якого належить мова, обряди, звичаї, вірування, магія, міфи, мистецтво, мораль, символи, ритуали тощо, на пізнання оточуючого світу.

Ключові слова: культура, традиція, світогляд, традиційний світогляд, пізнання, вірування, релігійні вірування.

Summary

Protsyk L. Traditional outlook of Ukrainians as a mechanism for understanding of the world

The influence of the traditional worldview of the Ukrainian people, which includes language, rites, customs, beliefs, magic, myth, art, morals, symbols, rituals, etc., to the knowledge of the outside world is considered in the article.

Key words: culture, tradition, world, traditional outlook, knowledge, belief, religious beliefs.

Аннотация

Рассматривается влияние традиционного мировоззрения украинского человека, которое включает язык, обряды, обычаи, верования, магию, мифы, искусство, мораль, символы, ритуалы и т.п., на познание окружающего мира.

Ключевые слова: культура, традиция, мировоззрение, традиционное мировоззрение, познание, верование, религиозные верования.

Надійшла до редакції 11.10.2013 р.